

KEMÉNYFI RÓBERT
MEGŐRZÖTT KÜLDEMÉNYEK
ESTERHÁZY BERNADETTE-LEVELEK

alapvetően
a nemesi, főúri,
nagypolgári
családok levelezését
kíséri, nevezetesen
a tudatos megőrzés
és egyben
a tudattalan
archiválás
mozzanatára is

A társadalomtörténet hazai kibontakozását jóval megelőzve írt Hanák Péter (1921–1991) az első világháború éveiből fennmaradt levelek forrásértékéről, és jelölte ki nagyobb vonalakban a népi írásbeliség e műfajának lehetséges értelmezési kereteit, illetve szólt egyáltalán a paraszti levelek születésének előfeltételeiről (például az általános népoktatás bevezetéséről – 1868).¹ A történész utal írásában arra a fontos paraszti gesztusra, amely alapvetően a nemesi, főúri, nagypolgári családok levelezését kíséri, nevezetesen a tudatos megőrzés és egyben a tudattalan archiválás mozzanatára is. Hanák kérdése a népi írásbeliség levélsajátosságainak bemutatása mellett az írásművek megóvásának miértjére irányul, hiszen – amint arról a populáris írásbeliséget értelmező szintézis szól – az íráskészség elterjedése, az írásbeliség jelenléte igen lassan, fokozatosan szövi be, alakítja át a kultúra alkatát és teremti meg az írói ént, azaz az írásműnek mint személyes térnek az értékét.² Hanák maga is éppen ezért eleve nem is a személyiség előtérbe lépéséhez, hanem az alkalom/alkalmak rendkívüliségéhez (hosszú háborús távollét) köti magának az írásnak az elkészülését a paraszti világban, illetve a levelek fennmaradásában az eseti véletleneknél sokkal fontosabb volt a hatóságok „szisztematikus gondoskodásának” (hadi cenzori hivatalok) szerepe.³

A mezőgazdasági foglalkoztatottakkal szoros életmódbeli hasonlóságban, műveltségi szinten élő – gyakran olvasni is alig tudó – kispolgárság számára is az írás, egy-egy levél, összefüggő szöveg alkotása nem volt szerves része a mindennapoknak.⁴ A két világháború között az érettségi letétele a kispolgárság értékrendjében az első lépcsőfokot jelentette a középosztály felé. Az 1930-ban összeírt iparosok nyolcvan százaléka csupán elemi iskolai végzettséggel rendelkezett, csaknem hat százalékuk pedig részleges analfabéta volt.⁵

[1] Hanák 1999, 157–198. (Az eredeti változat megjelenése: 1973.)

[2] Keszeg 2008, 90–113.

[3] Hanák i. m. 194.

[4] Szokol 2011, 104–128.; L. Nagy 1991, 14–15.

[5] L. Nagy 1991, 11.

A középiskolai klasszikus műveltség elérése, a stabil írni-olvasni tudás eszménye hatotta át ilyen helyzetben a kiskereskedők, iparosok, szakmunkások felemelkedési törekvéseit.⁶ Hiszen a „középosztály értékrendjében megkülönböztetett helye volt az iskolázottságnak, nyelvtanulásnak, könyvvásárlásnak, olvasásnak, színházba, koncertre járásnak, külföldi utazásnak. A kispolgári értékrend bizonyos értelemben materiálisabbnak tűnik.”⁷

[6] L. Nagy 1997, 38–40.

¶ A műveltséget – jelen esetben a folyamatos szövegíráskészséget – e társadalmi rétegnél tehát a célorientáltság hatotta át, alapvetően a bolt, a műhely adminisztratív ügyeire, tervezésére, beszerzésekre, készletek nyilvántartására irányult. Az esetleges levelezések ebben az értelemben tehát haszonzértekek voltak, azaz különösebb, megőrizendő, személyes értéket egyáltalán nem képviseltek.

A levél mint önkifejezési lehetőség, illetve a szövegalkotás mint érték – hasonlóan a paraszti levelezéshez – nem hatja át igazán e kispolgári világot. Éppen ezért azok a funkciók, amelyeket a levélírás hordoz (például az életvilág-megjelenítés, véleményalkotás, konfrontáció),¹⁰ és ennek következtében az alkotott szövegtestet megőrizendő beccsel ruházzák fel, a mindennapokban igencsak háttérben voltak, ezért a kispolgári társadalmi rétegből ránk maradt „klasszikus” levelezési hagyatékok ritkán lépnek a kutatás fókuszába.¹¹ A rendszeres levelezés mint egyben e kommunikációs forma tanulási folyamata döntően tehát az ügyvitel keretében maradt. (Kivételt képez e társadalmi rétegben a képes levelezőlapok gazdag világa, amely tárgyak a múlt század fordulóján éppen a kispolgárság körében voltak nagyon népszerűek. Közérthető, egyszerűen kezelhető, néhány szóval, azaz komolyabb szövegkorpusz megfogalmazása nélkül, eleve nyílt sorokkal – tehát mindenki által látható közléssel – kiegészíthető, mégis idegen tájakról, ünnepekről, épületekről, kiemelkedő történeti személyiségekről vizuális élményt adó, benyomást hagyó lapok gyűjtése, dísz tárgyi funkciót hordozó lehetősége a polgári létforma, a ritka [elsősorban üzleti]

[7] Uo. 42.

az esetleges levelezések ebben az értelemben tehát haszonzértekek voltak, azaz különösebb, megőrizendő, személyes értéket egyáltalán nem képviseltek

a levél mint önkifejezési lehetőség, illetve a szövegalkotás mint érték – hasonlóan a paraszti levelezéshez – nem hatja át igazán e kispolgári világot

a kispolgári társadalmi rétegből ránk maradt „klasszikus” levelezési hagyatékok ritkán lépnek a kutatás fókuszába

[8] Lásd csak Debrecen példáján: Tímár 1993, 206–211., továbbá: V. Fodor 1989, 23.

[9] Keszeg 1996.

[10] Keszeg 2008, 236.

[11] Tóth 1977, 207–209.; Losonczi 1977, 167–185. – E kérdés árnyalt megközelítését lásd Csergő 2012, 331–342.; Paládi-Kovács 2000, 357–362.; Hanák 1978, 474–470.

utazások által elért idegen városok, tájak sztereotip benyomásaiként, a műveltség, a művészi igény képi lenyomataiként jelenhettek meg a háztartásokban.^[12])

¶ Mindezekből következik, hogy a megőrzés, a megóvás igénye, a levél ép tárolásának feszültsége akkor lép előtérbe egy-egy levél esetében, ha a család vagy az egyén számára a levélben közölt információ valamilyen ok miatt különleges jelentőséggel bírt. Hordozhatja a megőrzés „igazolását” akár a hétköznapok világától radikálisan eltérő élethelyzetről beszámoló szöveg (bejelentés: születés, házasság, haláleset, frontszolgálat, emigráció),^[13] vagy jelentheti a levél családi archiválás okát akár a nemzet, a család vagy az egyén számára fontos szereppel bíró, kiemelkedő személytől származó írás esete – pontosan úgy, ahogy K. Margit az Esterházy-levelekkel tette.

jelentheti a levél családi archiválás okát akár a nemzet, a család vagy az egyén számára fontos szereppel bíró, kiemelkedő személytől származó írás esete – pontosan úgy, ahogy K. Margit az Esterházy-levelekkel tette

*

¶ Igencsak megkésve, alapvetően nem szakirodalmi előzményekre (hiszen ezek igen szórványosak),^[14] hanem személyes emlékekre, naplókra támaszkodva, de ugyanez a figyelem irányul napjainkban már mind a társadalomtörténet, mind a történeti antropológia, sőt akár az építészet-, művészettörténet részéről azon foglalkozási csoportok, specialisták életmódjára, életére, akik közvetlen kapcsolatban éltek a legszűkebb arisztokrata családokkal.^[15] A vidéki udvarokban, fővárosi palotákban élő különböző rendű szolgák (komornyik, komorna, inasok, szobalányok, lovászok, szakácsok, cselédek, kerteszek), főszakács, dajkák, nevelőnők, tanítók,^[16] akik nem csupán látták az arisztokraták életét, és részt vettek benne, hanem tulajdonképpen fenntartották és maguk is alakították a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel ezt az életformát. Természetesen ez a hatás kölcsönös volt. Az arisztokrata udvartartásban való tevékenységgel, ottléttel szerzett tudás, eltanult (ellessett) ismeretek, tapasztalatok formálták a család kiszolgálásában részt vevők saját személyes értékrendjét, ízlését és egyáltalán élettartását is. Az elsajátított példa lehetett olyan ismeret, amelyet a kastélyban/főúri városi rezidencián dolgozó a saját családjában továbbadott,

nem csupán látták az arisztokraták életét, és részt vettek benne, hanem tulajdonképpen fenntartották és maguk is alakították a munkájukkal, személyes, sokszor bizalmi jelenlétükkel ezt az életformát

[12] Petercsák 1994,19–20.; Csillag 2000, 83–95.

[13] Gyáni 1997, 151–161.

[14] Lásd pl. Podhorányi 2014, 239–244.

[15] A kastélyélet berendezkedését, mindennapi fenntartásának szervezését tükrözik a fő- és a melléképületek alaprajzai, építészeti megoldásai, amelyek így közvetve segítik a történezt, művészettörténezt a vidéki főúri rezidenciák életmódjának feltárásában. Lásd pl. Sisa 2007; lásd még: Zsidai 2017.

[16] Sisa 2005; Kollega Tarsoly 1996–2000; Apponyi 1922, 7–24.; Podhorányi 2014, 14–21.; Károlyi 1967, 13–179.; Pulszky 1958, 43–114.; Podmaniczky 1987, 15–127.; Odescalchi 1987; Gr. Károlyi Széchenyi 2005, 13–66.; Böröczné Márfyfy 2010, 6–76.; Károlyi 2013, 9–40.; Sisa 2007, 116–117. – A tanulmány e része megjelent a jelen írástól eltérő kontextusban: Keményfi 2019, 393–421.

olyan élményként
rögzültek tehát ezek
az évek, amelyek
az önazonosság
számára kitüntetett
helyzetűek, méltók
a történetmondásra,
az elbeszélések
folytonos
ismétlésére

folyamatosan újramondott, emlékként lejegyzett vagy le-
származottai felé e tartást, a műveltség fontosságát tovább-
adta, esetleg éppen a főnemesi házban átéltek miatt egyko-
ri munkáját és munkáltatóit akár határozottan megtagadta.
Ám annyi bizonyos, hogy a főúri kastélyokban látottak, eltöl-
tött évek, élmények, tapasztalások radikálisan mások voltak a
közvetlen személyzet számára, mint amit a saját származásuk
alapján a saját társadalmi rétegükben, akár közvetlen család-
jukban megéltek. Olyan élményként rögzültek tehát ezek az
évek, amelyek az önazonosság számára kitüntetett helyzetű-
ek, méltók a történetmondásra, az elbeszélések folytonos is-
métlésére.¹⁷ *A jelen írás szempontjából akár egy levelezés meg-
őrzésére.*

[17] Keszeg 2011,
36–86.

¶ Az arisztokrata emlékiratok lineáris időrendet követnek, a visz-
szaemlékezők életük kezdetétől tekintik át megélt sorsukat,
a múlt lejegyzéséig elért (vagy éppen inkább elvesztett) társa-
dalmi helyzetüket. Ám közös az írásokban, hogy a gyermek-
korukat, az első évtizedeket, azaz a tanulmányaikat, a sze-
mélyiségfejlődésükben meghatározó egyéneket, illetve azt a
miliót, amelyben felnőttek, az emlékirat teljes terjedelméhez
képest nagy fejezetekben (akár önálló kötetben),¹⁸ igen apró-
lékosan, gyakran a napi ritmus részletes bemutatásával, elé-
gikus hangnemben taglalják. A főúri családokban meglehe-
tősen szertartásos, szigorú módon szabályozott, éppen ezért
igencsak rideg gyermek-szülő kapcsolat ábrázolása nem ma-
radhatott ki természetesen ezen memoárokból. Ezek azok az
évek tehát, amelyekben az ifjú urak, kisasszonyok a szerete-
tet, törődést nem a vér szerinti felmenőktől, hanem a szol-
gaszemélyzettől, dadáktól, gyermekgondozóktól, majd ne-
velőktől kapták meg olyannyira, hogy az emlékezesekben
kitüntetett melegséggel emlékeznek meg róluk.¹⁹ A gyerme-
kük életében betöltött pótszülői szerep fontosságát általában
maga az arisztokrata szülői pár is elismerte, nemritkán a ne-
velőnők a hosszú, együtt töltött évek alatt szinte családtaggá
váltak, az ifjú generáció kirepülése után is akár a főúri ház-
ban maradtak.²⁰ Ha viszont eltávoztak a nevelőnők a reziden-
ciákról, a család a legtöbbször igyekezett kapcsolatot tartani
az egykori alkalmazottakkal.

a főúri családokban
meglehetősen
szertartásos,
szigorú módon
szabályozott, éppen
ezért igencsak rideg
gyermek-szülő
kapcsolat
ábrázolása nem
maradhatott ki
természetesen ezen
memoárokból

[18] Lásd pl. Dönhoff
1998.

[19] Lásd Odescalchi
1987, 23–25.; Cieger
(sajt. rend.) 2007.

[20] Podhorányi,
2014.

¶ Amint arról a táplálkozáskultúra és az emlékezet kapcsolatáról szóló előző, e tárgyban készült tanulmányokban szóltam, az írott források, művek formai és tartalomelemzését a jól kiválasztott és az értelmezés folyamatában következetesen érvényesített *nézőpont* határozza meg.²¹ A népi írásbeliségről szóló, összefoglaló szintézis igényű monográfia átfogó képet ad a populáris írásműveltség legváltozatosabb megjelenési formáiról, tartalmairól, határtartományairól, akár pillanatnyi aktuális, de letűnő nyomairól (például a firkákról).²² A kötet az írástípusok mellett árnyalt képet ad a kontextusokról is. Arról tehát, hogy milyen módon, milyen különböző paradigmákban, – az előbb említett – eltérő látószögek érvényesítésével bonthatjuk fel az írás/írásosság kulturális szövetbeli szerepeit, érthetjük meg az így nyert jelentéseit. A populáris kultúrában megjelenő bonyolult női írásbeliség értelmezésében alapvetően három fő elemzési szempont érvényesíthető, három meghatározó téma szervezi az íráshálót. Egyrészt a tudásfelhalmozás igénye (praktikus, a legszélesebb értelmű feljegyzések, cetlik, tudástárak létrehozása), másrészt az emlékezeti/élettörténeti megfontolások, harmadrészt pedig a kommunikáció legváltozatosabb útjai. Ez az elkülönítés természetesen csupán paradigmákat jelent, hiszen ugyanazon írásnyom más-más kontextusban jelenhet meg egyazon időben.²³ A kolozsvári folklórkutató letisztult elméleti rendszere, több évtizedes kutatói tapasztalata biztos alapot, eligazító iránymutatást ad a mindennapi élet legkülönbözőbb helyzetekben született vagy összegyűjtött írásos dokumentumtárak feldolgozásához, tudományos értelmezéséhez.

¶ Az írott emlékezeti formák értelmezésének alapvetően két útját különíthetjük el. Az egyik kutatási irány e forrásokat az emlékezet írott regisztereként értékeli.²⁴ Ezekben az esetekben

[21] A két írást lásd Keményfi 2014a, 129–165.; 2014b, 5–31.

[22] Keszeg 2008.

[23] Keszeg 2006, 583–663.

[24] Keszeg 2011, 187.

a tudásfelhalmozás igénye (praktikus, a legszélesebb értelmű feljegyzések, cetlik, tudástárak létrehozása), másrészt az emlékezeti/élettörténeti megfontolások, harmadrészt pedig a kommunikáció legváltozatosabb útjai

A múlt megidézése nem az eseményláncolathoz, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsolatlan megy végbe.

az évek folyamán
megírt naplók,
feljegyzések
forrásként
szolgálhatnak
a családi
emlékképek,
családi szerepek,
a családtagokról
fennmaradó egyedi
képek (képzetek)
rögzült elbeszél
történeti formáinak
vagy éppen
esetlegességeinek,
változásának
feltárására,
értelmezésére

a papírra vetett személyes feljegyzések, memoárok, akár saját archívumok annak megértését segítik elő, hogy az egyén vagy a család, illetve más, szűkebb emlékezeti közösség (mint például egy gyülekezet) milyen tudással rendelkezett, azaz milyen módon szervezte életét, mindennapjait. Az emlékezet/felejtés/megtartás bonyolult szövetében az elbeszélte történetek és írott források kettőssége, egyes esetekben ellentmondó viszonya vagy éppen egymást kiegészítő szerepe, azaz a két műfaj együttes kezelése, az elsődleges olvasatoknál az adott (mikro)történet jóval több rétegét képes feltárni. Az adatok ütköztetése az elbeszélés másodlagos jelentéseit, rejtett (azaz nem nyilvánvaló) társadalmi és kulturális kontextusait, az egyéni és/vagy mikroközösségi (családi) képzetek tényleges hálóját, esetlegességeit, szituatív voltát, a történet valós részeit és fiktív árnyalatait tudja a felszínre hozni.²⁵ Másként fogalmazva, az évek folyamán megírt naplók, feljegyzések forrásként szolgálhatnak a családi emlékképek, családi szerepek, a családtagokról fennmaradó egyedi képek (képzetek) rögzült elbeszélte történeti formáinak vagy éppen esetlegességeinek, változásának feltárására, értelmezésére.

[25] Gyáni 2000,
128–144.

¶ Az elemzés másik útja, amikor egy könyv, egy levelezési hagyatéka maga az elemzés elsődleges tárgya, illetve az adott kötetnek/levelezésnek a kollektív vagy a személyes emlékezetben betöltött szerepe. Ezekben az esetekben az írásművek önmagukban töltik be a norai emlékezeti hely szerepét. Olyan „helyekhez” köthető kulturális mintákat, képeket igyekszik a kutató e gyakorlattal a felszínre hozni, amelyek az egyén számára kiemelt jelentőséggel bírnak, az önazonosságuk megjelenítésének, értelmezésének „darabjai”. A hely e megközelítésben – még akkor is, ha az a konkrét fizikai térben van – alapvetően mentális tartalmakra, a hely szimbolikus feltöltöttségeire utal.²⁶ Minden lehet tehát „hely”, amely azonosulási pontot jelenít meg. Az elméletben a történelemszemlélet linearitása megbomlik. A múlt megidézése nem az eseményláncolatához, hanem a múltra vonatkozó kötődési pontokhoz, reprezentációs formákhoz kapcsoltnak megy végbe.

[26] Nora 1999,
132–141.

¶ K. Margit (1906–1974) a fővárosához közeli Aszódon, kispolgári család gyermekeként született. Hagyatékában alig maradtak

az általa
hátrahagyott
papírok csak
az utóbbi évek
szisztematikus
keresése
eredményeként
kerültek elő

fent iratok, amely írások, dokumentumok sem voltak leszár-
mazottai figyelmének középpontjában. Az általa hátraha-
gyott papírok csak az utóbbi évek szisztematikus keresése
eredményeként kerültek elő. Halála óta életének csecsemő-
gondozói korszaka tehát e dokumentumok hiányában a csa-
ládi emlékezetben az egykori munkahelye mitikus társadalmi
távolsága miatt elmesélt/elbeszélt, sokszor megidézett törté-
netként volt csupán jelen, de ebben a formában (elmondás)
viszont igen erőteljesen megidézett történetként élt a családi
narratívákban. Margit ugyanis 1938 és 1942 között „egy” főúri
családnál volt csecsemő- és gyermekgondozó.

¶ K. Margit a nyugdíjazási kérelméhez benyújtott, napjainkban
megkerült életrajzi dokumentum szerint meglehetősen ko-
rosan (25 évesen), 1931-ben kezdte meg tanulmányait a Pécsi
Tudományegyetem Gyermekklinikáján mint csecsemő- és
gyermekgondozó növendék. Két évvel később, 1933-ban sze-
rezte meg kitűnő eredménnyel a képesítését. A végzést köve-
tő két évben privát háznál volt gyermekgondozó, később, 1935
és 1938 között osztályvezető főnővérként dolgozott a Pécsi Tu-
dományegyetem gyermekklinikáján, majd az 1938 és 1942 kö-
zötti időszakban egy főnemesi családban csecsemőgondozóként
dolgozott. Margit ezt követően, 1942-től 1952-ig állami gyer-
mekmenhelyi gondozónőként, illetve vezető gondozóként te-
vékenykedett. Közben, egy fennmaradt dokumentum szerint,
1944. december elsejétől 1945. április elsejéig a genfi Vörös-
kereszt Nemzetközi Bizottsága Gyermekosztályán szolgált.
1945. szeptember 3-án igazolták a háborús éveit. Férjhezme-
netele (1952) után elhagyta gyermekmenhelyi munkahelyét,
és visszaköltözött szülőhelyére, Aszódra, ahol a helyi tüdő-
gondozó intézetben helyezkedett el. Szakképesítését 1959-
ben szerezte meg, 1961-ben érte el a nyugdíjkorhatárt.

¶ Az életrajzi dokumentumok mellett a hagyatékból napjaink-
ban előkerült négy levél végezetül pontosan behatárolja azt

*Bernadette világra jöttének tragédiája, hogy édesanyja
a szülés következtében kialakult vérmérgezésben a legkisebb
leány megszületése után egy hónapra meghalt.*

jóllehet ezek a levelek nem tartalmazzák konkrét családi adatokat, csak kereszt- és beceneveket, hiszen olyan illetőnek írták e sorokat, aki pontosan ismerte/ ismeri a család életét

az arisztokrata családot, amelynél K. Margit az 1938 és 1942 közötti években csecsemő- és gyermekgondozóként tevékenykedett. Jóllehet ezek a levelek nem tartalmazzák konkrét családi adatokat, csak kereszt- és beceneveket, hiszen olyan illetőnek írták e sorokat, aki pontosan ismerte/ ismeri a család életét, ám a levelekben fellelhető közvetett nyomok aprólékos visszakövetése – a családi emlékezeti narratíva hiánya ellenére – azt dokumentálja, hogy K. Margit a gróf Széchényi Gyula és herceg Esterházy Bernadette (Dédette) főúri pár gyermekeinek gondozója volt.

A FŐÚRI CSALÁDOK – RÖVID HÁTTÉRRAJZ

- ¶ Az apa, sárvári-felsővidéki gróf Széchényi Gyula (Achau, 1910. október 11.–Zürich, 2008. január 13.), a Széchényi család második főágának örököseként született. Nagyapja, Széchényi Gyula (1829–1921), három éven át a király személye körüli miniszter, apja, Széchényi Gyula (1878–1956), aki 1920-ban megvásárolja az aszódi Podmaniczky-kastély úgynevezett zöld szárnyát családi lakhelyként.²⁷ A Széchényi család harmadik Gyulája ifjú éveit részben a várbeli Széchényi-rezidencián (Úri utca 8.), részben pedig, tehát 1920-tól, Aszódon töltötte, ahol az evangélikus Petőfi Reálgimnáziumban tanult. A középiskola alapítványait a grófi apa rendszeresen támogatta.²⁸
- ¶ Az anya, herceg Esterházy Bernadette (Eszterháza, 1910. július. 17.–Bern, 1974. április. 18.), akit mindenki csak Dédettének nevezett, legkisebb, kései ajándékgyermekként született herceg Esterházy Miklós (1869–1920) és Cziráky Margit grófnő (1874–1910) ötödik utódaként. Bátyja, Esterházy Pál (1901–1989) a galántai Esterházy hercegi család utolsó hitbizományi örököse, aki atyja korai halála miatt igen fiatalon, 19 éves korában vált a család fejévé, és viselt felelősségteljes szerepet különösen a második világháborúban a budapesti ostrom időszakában.²⁹
- ¶ Bernadette világra jöttének tragédiája, hogy édesanyja a szülés következtében kialakult vérmérgezésben a legkisebb leány megszületése után egy hónapra meghalt. Miklós hercegre

[27] Bártfai 1926, 582.

[28] Az aszódi ág, hitv. ev... 1925, 12. Az arisztokraták gimnáziumi neveléséről I. Rébay (szerk.): 2011, 19–24.

[29] Esterházy Pál életéről lásd Lütgenau 2005; Berényi 2014, 771–783.

Jóllehet sem a családi emlékezet, sem dokumentum nem támasztja alá, de valószínű, hogy a főúri pár és K. Margit között a kapcsolatot a szerencsés véletlen, a lakhelyazonossági ismeretség, a szükséges szakismeret és tapasztalat hármasa formálhatta.

rászakadt a család fenntartásának érzelmi és értelmi terhe. Amint arról fentebb szó volt, a főúri családokban a szülő-gyermek kapcsolat eleve rideg, távolságtartó volt, az ifjúság formálása teljesen a nevelőnőkre, tanárookra volt bízva. Ám a mama, Cziráky Margit korai halála eredményezhette azt a még hidegebb, nemigen családi, hanem szinte csupán „gyermektartási” légkört, amelyet külön feljegyeztek az Esterházy családdal kapcsolatban.³⁰ A kilenc évvel idősebb báty viszont megpróbálta Dédette számára a hiányzó szülői melegséget pótolni, kitüntetett, szeretetteljes figyelemmel fordult mindig a húgához. Amikor idősebb korában Pálnak már számos családtagjával megromlott a kapcsolata, viszonya Dédettehez továbbra is bensőséges maradt.³¹ Lényegében az ifjú Pálra szakadt az atya halála után az akkor (1920) tízéves Bernadette megfelelő neveltetésének gondja is. Kintlakásos bejáróként nevelték ezekben az években a Sacré Couerben, ám a gyermekzsúrok, bálók sem maradtak ki a legkisebb hűg életéből.³² Dédette hobbifényképész volt, számos fotográfiában örökítette meg a magyar arisztokrácia életét, amely felvételeket albumokba rendezte. Dédette gyermekevei Eszterháza, Fraknó, Kismarton, a bécsi és a budapesti rezidenciák között teltek. Eszterházához nagyon kötődött, Budapesten pedig a várban, a Tárnok utcai Esterházy-rezidencia egyik szárnyában lakott testvéreivel a férjhezmenetelig.³³

Dédette hobbifényképész volt, számos fotográfiában örökítette meg a magyar arisztokrácia életét, amely felvételeket albumokba rendezte

¶ Széchényi Gyula és Esterházy Bernadette esküvőjét 1937. június 26-án tartották Budapesten.³⁴ Az ifjú pár új, közös életének feltételeit az ekkorra már egyre hírnevesebb, négykönyves Afrika-vadász Széchényi Zsigmond (1898–1967) teremtette meg, aki Gyula számára nászajándékként adta a Kőrös-hegyen fekvő, akkor már (1937) hat éve nem lakott kastélyt,

[30] Molden 1999, 27., 41.

[31] Uo. 239.; Varga 2014, 12., 65.

[32] Molden 1999, 124–125.

[33] Uo. 86.

[34] Gudenus 1990, 359.; IV. 1998, 41.

ugyanis a vadászszákmányai miatt Széchényi Zsigmond „kinőtte” az épületet.³⁵ Azt a rezidenciát, amelyben a Csui című könyvét és az *Ünnepnapok* egyes fejezeteit írta.³⁶ Az ifjú pár részben Budapesten, részben Kőröshegyen rendezte be közös életét, Esterházy Pál itt is rendszeresen látogatta szeretett hűgát.³⁷ A második világháború vérzivataros 1944-es évében a család Budapestről menekülve végleg Kőröshegyre költözött, ahol egészen 1956-ig éltek. A kastély ekkor már, azaz az ötvenes években természetesen állami tulajdonban volt. Az épületben öt lakást alakítottak ki, termelőszoövetkezeti irodák is kaptak itt helyet, illetve gépállomás/gépjavitó üzemé vált a park. A család a földszinten élt, négy kisebb szobát hagytak meg végül a grófi famíliának. Az építészmérnök végzettségű Széchényi Gyula innét járt be dolgozni egy székesfehérvári építőipari vállalatához.³⁸ A család végül 1956-ban, a forradalom alatt hagyta el az országot, majd néhány évvel az emigráció után sikerült önálló házat venniük Svájcban, Thun város Hünibach nevű településrészén, a Mülinenstraße 35. szám alatt.

[35] Reöthy 1990, 185–196.; A kastélyról: Széchényi 1963, 36–65.

[36] <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012>.

[37] Molden 1999, 168.

[38] <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012>.

¶ Esterházy Bernadette a házasságkötés után néhány hónapra teherbe esett. A főúri pár első gyermeke, Margit 1938. július 22-én született meg Budapesten. Életrajza szerint K. Margit 11 nappal az elsőszülött világra jötté előtt, július 11-én lépett a család szolgálatába, majd gondozta Széchényi Margit mellett a később született Erzsébetet (1940. április 13.–2000) és Alice-t (1941. november 29.–) egészen 1942. április 30-ig, amikor is kilépett a család szolgálatából. Esterházy Bernadette negyedik és ötödik gyermeke (Gyula, 1943. február 4.–; Béla, 1944. szeptember 12.–) érkezésekor már nem dolgozott a főúri pár háztartásában. Jóllehet sem a családi emlékezet, sem dokumentum nem támasztja alá, de valószínű, hogy a főúri pár és K. Margit között a kapcsolat a szerencsés véletlen, a lakhelyazonosság ismeretsége, a szükséges szakismeret és tapasztalat hármasa formálhatta. Amikor a főúri párnak gyermekgondozóra volt szüksége, az ifjú férj, akár a korábbi ismeretség alapján, K. Margit személyében Aszódon, azaz vidéki főúri rezidenciája településén, a kívánt képesítéssel rendelkező megfelelő személyt meg is találta.

K. Margit 11 nappal az elsőszülött világra jötté előtt, július 11-én lépett a család szolgálatába, majd gondozta Széchényi Margit mellett a később született Erzsébetet (1940. április 13.– 2000) és Alice-t (1941. november 29.–) egészen 1942. április 30-ig, amikor is kilépett a család szolgálatából

1962. III. 12.

Kedves Margit!

Végre megkaptam a címét, már úgy szerettem volna magának írni; mennyire örültem végre híreket kapni! Közben elküldtünk egy kis Mokka csomagot, remélem megkapta azóta? Évek óta nem tudtuk magát felkutatni, pedig igazán annyit gondoltam magára. Örömmel olvastam, hogy férjhez ment, kedves férje van, stb, és Aszódon? Vajjon nővére is ott van még, és a sógora?³⁹ Úgy sajnáltam, h. utoljára még Khegyen⁴⁰ nem találkozhattunk és azóta sem. – Bizony sok minden történt azóta. Gizi⁴¹ kb. 53-ban ment haza és Liszkával és fivérével egy helyes kis házban laknak Kismartonban.⁴² Minden évben meglátogatom őket, ha Bécsben vagyok és tavaly 4 hónapig itt volt nálunk! A fiúkat meg sem ismerte, mert már oly nagyok mint a férjem! Lányokat 56 óta, mikor kijöttünk és Karácsony napján meglátogattuk mindnyájan, nem látta, mert tavaly Musi⁴³ és Baby⁴⁴ Londonban voltak egy fél évig, angolt tanulni és Olívia⁴⁵ Belgiumban, franciára, – Szegény Gizi sokat szenved az asthmával, mindent megpróbált már, azért is hívtuk ide és ugylátszik, jót tett neki a levegőváltás, mert a nyáron nem voltak olyan rohamai. –

Rendes családi fényképet sajnos most nem küldhetek, de ígérem van, h. nemsokára kapok. Tudniillik mind tiltakoznak ha fényképezésre kerül a sor és sajnos igen ritkán vagyunk mindnyájan együtt. Karácsonykor is és újévkor csak 2 napig voltak itt a lányok, amellejt jókedvűek és boldogok, ha itt lehetnek együtt. Musi már 2 éve Zürichben dolgozik egy régiségkereskedésben, metszetek, térképek és könyvek elárúsít és amellejt titkárnő különböző nyelveken. Olívia is Z. ben⁴⁶ volt eleinte egy gyári irodában, szintén mint titkárnő. Most Belgium után Lausanneba ment és tovább tanulja a franciát, mert diplomát akar, így jobban tudnak elhelyezkedni, Baby a maga kedvence, a legtehetségesebb, Prímán rajzol, ki is járt innen Bernbe az ipari iskolába, de aztán rajzolással keresni nem igen lehet, akkor megcsinálta az orvossegédi kurzust

[39] K. Mária (1899–1987), F. Vilmos (1900–1980) (jegyzetek tőlem – K. R.)

[40] Kőröshegyen.

[41] Gizi: a további levelek szövegekörnyezete alapján valószínű, hogy személyében a K. Margit mellett dolgozó másik nevelőnőről lehet szó. „Gizivel is nagyon sokat emlegettük, de rég volt, h. együtt voltunk!” – Esterházy Bernadette 1964. dec. 10-én kelt leveléből.

[42] Kimcsi: azonosíthatatlan személy.

[43] Musi: Széchenyi Margit (az elsőszülött leány).

[44] Baby: Széchenyi Erzsébet (a másodsülött leány).

[45] Olívia: Széchenyi Alice beceneve (a harmadik leány).

[46] Zürichben.

1962 III. 12.

Kedves Margit! -

Végre megkaptam a címet, már egy szerencsés volna Magyaros irni; mennyire örültem végre hírcikét kapni! Kérem elküldtetétek egy kis Gyula sor-
magot, nemlém megkaptam azóta? Jó azóta nem tudtuk megát felkutatni,
pedig igazán annyit gondoltam Magyar. Örünnél olvastam, hogy fűrészes mint,
Kedves fűrészes van, stb. és hűvös. Tájban nőve is ott van még, is a sárga?
Nagy rajongtam, h. utoljára még képeim nem találkoztam és azóta sem.
Bár egy idő minden történt azóta. Gy. kb. 53 km ment hára és Liska-
val és főként egy helyen kis hársok laknak Kismartonyban. Minden évben
meglátogatam őket, ha Béresen vagyok és tavaly 4 hónapig itt volt má-
lunk! A fűrészes még sem ismerte, mint már oly nagyok mint a fűrészes!
Lányokat 56 óta, mikor kijöttünk és karácsony napján meglátogatuk
mindnyájan, nem látta, mint tavaly Mimi és Betyó Londonban voltak egy
fél évig, azóta tanulni és Alice Belgiumban, francia, - Betyó Gy.
szokat nem volt az otthonával, mindent megpróbált már, mert is hű-
tök ide is meglátogat, job' ott nek a levegő-váltás, mint a nyáron
nem voltak olyan otthonai.

Reméltem valaki fűrészeset sajnos most nem küldhettek, de ígértem van, h.
nemcsak kapok. Tündérelles mind tiltakozás ha fűrészesre kerül a
szó is sajnos igen ritkán vagyok mindnyájan együtt. Karácsonykor is
is nyáron csak 2 napig voltak itt a lányok, mint korábban dolgozunk
kellott. Hőse szorgalmas, komoly lányok, amikett jöhettek és boldogok,
ha itt lehetnek együtt. Mimi már 2 éve Béresben dolgozik egy régi-
sípkereskedésben, metaszték, fűrészes és képek, akart és amikett
tűzkaró kintülre nyelvény. Alice is It. ben volt eleinte egy szán,
indában, szintén mint tűzkaró, most Belgium után Lonsarumban mint is
tavaly tanulja a franciát, mint diplomát akar, egy jobban tudnak el-
helyezkedni. Betyó a maga kedve, a legtehetségesebb, Primán rajzol, de
is járt immár Béresre az ipari iskolára, de aztán rajzolással keresni nem

férjem is rengeteget dolgozik, sokat van útközt, de mindig bámulatosan energikus, soh'sem rosszkedvű, mindnyájuknak igazi őrzőangyal és megható, a nehéz idők alatt is nem csüggedt el

és bizony rengeteget tanult, nem evett és füstölt mint egy kémény. Állandóan traktáltam ennivalóval, mert még most is rossz evő. Ő a legcsinosabb, de sovány mint egy pizskafa. Jóval nagyobb nálam, de a legnagyobb az Alice. Musival vagyunk egyformák, a legkisebbik a családban. Szép alakjuk van és igazán helyesek mind. Gyula ifj. naponta Bernbe jár vonattal a gimnáziumba, még 2 éve van hátra, mert a nyelvek mulasztott. Béla egy itteni ép. irodában rajzoló tanonc, jól rajzoló ő is, és 3 év után Technikumba fog menni. Így szerencsére a fiúk még velünk vannak. Igaz elfelejtettem, Baby szept. óta Baselban van mint laboránsnő a patológiai intézetben, szeret ott lenni, de nagyon be van fogva és rosszul fizetik. Általában, ha keresnek is, a szoba és koszt anyyiba kerül, h. mindig pótolnunk kell és csak 2 hetenként jöhetnek haza szombat-vásárnapra. Férjem is rengeteget dolgozik, sokat van útközt, de mindig bámulatosan energikus, soh'sem rosszkedvű, mindnyájuknak igazi őrzőangyal és megható, a nehéz idők alatt is nem csüggedt el. Pedig a gyomrával sincs mindig jól. Eleinte Innsbruckban voltam fél évig a gyerekekkel a magyar gimnázium miatt és megható volt, h. mennyire támogattak ott bennünket. Kimcsi⁴⁷ ott van férjnél és nagyon boldog. Azt talán nem tudja, h. szegény Miki pár évvel ezelőtt meghalt egy autóbaleset alkalmával.⁴⁸ Rettenetes egy tragédia és még most is a szegény szülőknek, kik Bécsben lagnak. Sokat vagyunk náluk, ők is évente ide jönnek, a lányok helyesek és mind tanulnak.⁴⁹ – Azt biztos tudja, h. Trondy⁵⁰ apja⁵¹ még 44 ben elesett, Trondy anyjával⁵² Belgiumban él. Nővérem⁵³ Bkon,⁵⁴ a házban szállodát csináltak, és jól megy. Rédei szülők nem élnek,⁵⁵ Alice is hősi halált halt férjével,⁵⁶ a 2 árva Ausztriában tanul,⁵⁷ 2 testvér itt Zürichben dolgozik,⁵⁸ Józsi szegény a forradalom évfordulóján okt. 23-án halt meg szintén Schwaban.⁵⁹ Az özvegy 2 fiúval⁶⁰ sok gonddal küzdött, most egy kedves schwájczihoz ment férjhez.⁶¹ A fiúk a mienkkel egyidősek. – Pécsi Mária néniék is Ausztriába vannak családostul, a szegény Magdi félig meghibbant, a szüleivel él, 4 felnőtt gyereke van, de már ismerősök⁶² taníttatják és törődnek velük. – Bizony mindenkinek van gondja.

[47] Azonosíthatatlan személy.

[48] Dédette unokaöccse, idősebb testvére, Esterházy László (1905–2000) fia, Esterházy Miklós (1932–1958)

[49] Esterházy László és Erdődy Marietta (1905–2006). Leányaik: Erzsébet (1931–?), Margit (1936–1989), Ilona (1939–?), Katalin (1943–?).

[50] Trondy: (ifj.) Esterházy Antal (1936–).

[51] Trondy apja: Esterházy Antal (1903–1944), Bernadette bátyja.

[52] Apponyi Gabriella (1910–1986).

[53] Esterházy Mária (1900–1971).

[54] Borostyánkő (Ausztria).

[55] A rédei kastély tulajdonosai: Esterházy Pál (1874–1942) és Cziráky Mária (1881–1953). Alice (lásd a következő jegyzetben) szülei.

[56] Esterházy Alice (1910–1945) és férje Szécsen Miklós (1899–1945). A települést elfoglaló szovjet csapatok ölték meg őket. Haláluk körülményeiről lásd Kuylenstierna-Andrassy 2015, 120–121.

[57] Szécsen Miklós (1941–); Szécsen Alice (1943–).

[58] Szécsen Ernestina (1897–1984); Szécsen Johanna (1902–1987).

[59] Svájcban. Esterházy József (1911–1957) Alice (†1945) testvére. (A levélben közölt adat kicsit pontatlan. Esterházy József november 27-én halt meg, Zürichben).

[60] Rudnay Alexia (Sya) (1917–2004). Gyermekai: Esterházy Pál (1942–), Esterházy József (1946–).

[61] Svájci magyarhoz: Schelling Jenő (1909–1976).

[62] Azonosíthatatlan család.

a kisgyermekgondozó és a család között a kapcsolat a második világháború alatt megszakadt, az újabb kapcsolatfelvétellel majd húsz év múlva, az egykori nevelőnő holléte utáni „hosszas nyomozás” eredményeként, már a család emigrációjából állt e néhány levél erejéig helyre

¶ A levél tartalmát több értelemben lehet elemezni. A hagyaték számos adatot tartalmaz például arról, hogy egy volt földbirtokos család hogyan, milyen módon igyekszik a vagyonesztés után részben egy új, napi munkával töltött polgári életformába illeszkedni, illetve a biztos, anyanyelvi szintű nyelvtudás ellenére egy másik kultúrához életvitelszerűen alkalmazkodni. K. Margit hagyatékában összesen négy levél maradt fent Esterházy Bernadette-től. Jelen írás szempontjából az a bensőséges viszony hangsúlyozható, amelyet a fent idézett levél, illetve az itt nem idézett másik három küldemény is jelez. A kisgyermekgondozó és a család között a kapcsolat a második világháború alatt megszakadt, az újabb kapcsolatfelvétellel majd húsz év múlva, az egykori nevelőnő holléte utáni „hosszas nyomozás” eredményeként, már a család emigrációjából állt e néhány levél erejéig helyre. A levelek közvetlen hangneme, információtartalma, beszámoló jellege azt mutatja, hogy a családjának hercegnő és a gyermekgondozó között bensőséges, szinte családi kapcsolat alakult ki az együtt töltött évek alatt. Esterházy Dédette beszámol a családban történekről, a gyermekei életéről, az első unoka érkezéséről, lakhatási körülményeiről úgy, hogy megidézi K. Margit számára a húsz évvel azelőtti közös ismerősöket is.

¶ Dédette egy későbbi leveléhez (1963. április 10.) két fényképet csatolt, amelyek a családról és a Hünibach városrészben vett saját családi házról készültek:

1963. ápr. 10.

Kedves Margit! – Igen rossz a lelkiismeretem, hogy csak most írok! Isten látja lelkemet, h. oly régóta akartam kedves levelére válaszolni, de az íráshoz soh'sincs időm! Ugyan meghatott kedves hosszú levele, hisz mindig annyit gondoltam Magára és úgy vártam mindig híreket sorsáról! Örülök, hogy ennyi bánkódása után szép otthona van és a jó Istent kérem, hogy további élete nyugodt békés és megelégedett legyen; ennyi munka után élvezze a pihenést, ezt igazán megérdemli! Férfját is ismeretlenül szívből üdvözlöm.

Késői levelem oka, hogy utóbbi hónapokban minduntalan családi események jöttek össze. Mint ugyis Lolo nénitől⁶³

[63] Azonosíthatatlan személy.

*A maga kedves jó kívánatát is felolvastuk
az esküvői ebéd alatt, mely egy itteni tóparti
kis étteremben volt, remek kilátással!*

hallhatta november végén volt Babynk⁶⁴ esküvője. Szerencsére egy magyarral. Az innsbrucki gimnáziumban ismerkedtek meg és régóta volt erről szó, de mivel Andrásnak⁶⁵ még doktorálni kell, közben Zürichben kémiát végzett és még nem keres, reméltük h. várni fognak. De a mai fiatalság ezt nem szívesen hallja. Így egész szűk családi körben volt itt az esküvő, a Deér család úgyis számos, hatan vannak testvérek, a mienkel egyidősek. Részben már állásban vannak, vagy még tanulnak. A szülők a boden tó mellett laknak a papa mérnök, a mama ... (olvashatatlan szó – K. R.), kedves család, de segíteni nem tudnak, így nekünk kell őket segítenünk, míg önálló keresetük lesz. Musi⁶⁶ igazán megható volt, berendezett zürichi lakását teljesen átadta nekik és ő András legénykori szobáját vette át és újból kezdi. Nincs konyhája és ez nem kellemes. De reméljük, hogy megint egy régebbi házban talál megfelelő lakást, mint a régi, de ez rém hosszadalmas keresés után sikerülhet, mert különben rémes árakat kérnek és nem is igen akad. Óriási a lakáshiány, a modernnek meg, fantasztikus árakkal. – Rédei Lajos és Margit⁶⁷ voltak az esküvőn, a testvéreket nem hívtak, mert nálunk kicsi a ház, az utazás plus szálloda nagyon drága. De szép volt, magyar pap eskette őket és magyar kántor orgonált, Tuli és Tuti⁶⁸ ministráltak. – Szerencse, h. Zürich nincs messze, így többször vasárnapra jönnek, Karácsonyra is együtt voltunk és remélem húsvétra is jönnek. – A maga kedves jó kívánatát is felolvastuk az esküvői ebéd alatt, mely egy itteni tóparti kis étteremben volt, remek kilátással! Még egyszer sok köszönet érte, remélem Babynk írtak? Köszönöm a karácsonyi lapját, mivel hosszabban akartam írni, nem válaszoltam rá mindjárt, ugye nem haragszik ezért? Azt mondják, h. a jókívánság soh'sem jön későn, így még erre az évre minden jót kívánok, jó egészséggel! Remélem a hosszú hideg tél alatt nem szenvedtek hiányt és nem voltak betegek? Most kezd csak lassan tavaszodni, már alig

*a maga kedves
jó kívánatát is
felolvastuk az
esküvői ebéd alatt*

[64] Széchényi Erzsébet, lásd 44. jegyz.

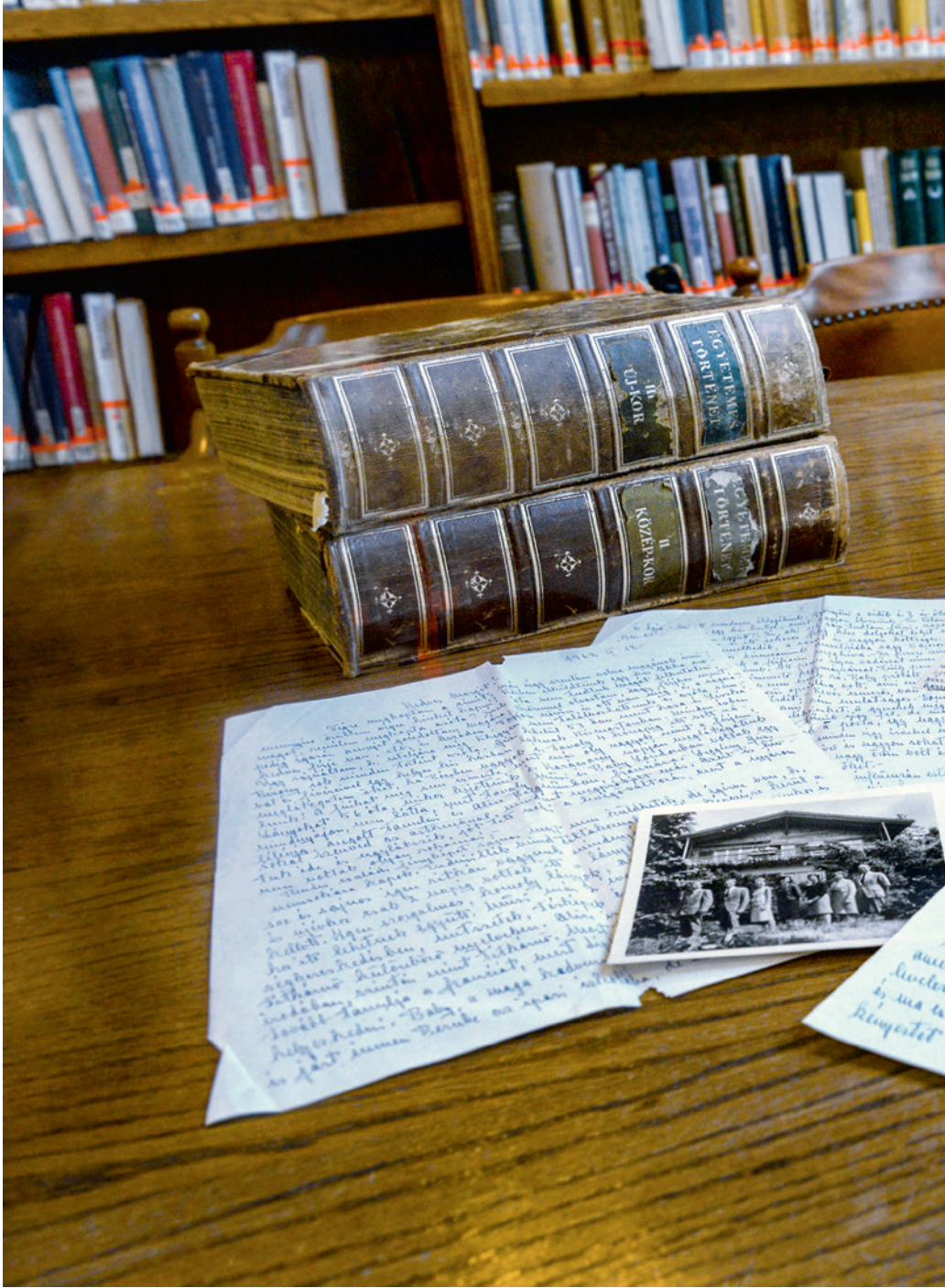
[65] Deér András (1939-).

[66] Széchényi Margit, lásd 43. jegyz.

[67] Az Esterházyak rédei ágáról: Esterházy Pál és Cziráky Mária gyermekei: Esterrházy Lajos (1919–2011) és testvére, Esterházy Margit (1923–2012), lásd 55. jegyz., Farkas 2013, 227.

[68] A két fiú, Széchényi Gyula és Béla beceneve.

Esterházy Bernadette levelei és fényképei, 2020 (magánarchívum)

várom, fiúk persze élvezték Gyulával a sok havat és vasárnapként síelni mentek.

A második újság nálunk: Jan. 1 óta Gyula⁶⁹ önállósította magát és itt a szomszédságban bérelt egy kis irodahelyiséget. Több megbízást kapott és ez adta a lendületet, mert itt mint külföldi nem könnyű az elindulás, adja Isten h. továbbra is sikerüljön! Alicet Lausanneból hazahívtuk, mert ottani irodában nem sokat keresett, és sok a francia levelezés, ezt ő jól ki-tanulta és ő a titkárné. Tuli is beállt tanoncnak, Tuti is ezt a szakmát tanulja. Egy másik itteni irodában tanonc most és utána Technikumba kell menniük. Reméljük, h. idővel jó segítőtársak lehessenek, már most az ismerősök családi R.T.-nak neveznek bennünket! ... (olvashatatlan szó – K. R.) Gyula most duplán annyit dolgozik és mindig későn jönnek haza enni, mégis nagyobb öröm ez a munka. Már azért is, mert előző állása nem volt nyugdíjjal és ez az árrés sem volt kellemes. Így most az egész társaság itthon kosztol, nem végzek a főzéssel és a mosogatással, de szívesen teszem, csak írás és olvasáshoz idő nincs! Néha jön pár órára segítség, ha nagyon kell, de restellem a költséget rá! Nusi is szeretett volna jönni, de nincs még annyi irodai munka és zürichi állása most javult, azonkívül ott mégis vidámabb az élet, több az ifjúság és fiatalság. * Itt teljesen úgy élünk, mint falun, unalmasak az emberek és a farsang hírére sem lehet itt hallani, de részben jó, mert olcsóbban élünk. A télen befagyott vizek miatt spórolások voltak a villannyal, de szerencsére a háztartásban nem volt hiány, de féltünk mert itt minden, főzés, fűtés, villanyra van beállítva. Jövőre veszünk egy kis vaskályhát és egy kis tűzhelyet biztonság kedvéért, itt a kertünkben mindig találhatunk tüzelni valót. – Különben jól vagyunk férjem aktivitása és örökös jókedve egy áldás. De persze sokat gondolunk haza mindnyájan, gyerekek még oly somogyiasan beszélnek, kész öröm! ... (olvashatatlan szó – K. R.) küld néha régi fényképeket és én is úgy sajnálom, h. a régi albumok és főleg a magam jó naplói elvesztek.

Mellékelve küldök egy „családi”-t, a 25 éves házassági évfordulóhoz készült,⁷⁰ sajnos mi „öregék” rémesen nézünk ki rajta! De hát, múlik az idő! A háttérben a házikónk a családi

[69] Dédette férje, Széchényi Gyula.

Így most az egész társaság itthon kosztol, nem végzek a főzéssel és a mosogatással, de szívesen teszem, csak írás és olvasáshoz idő nincs

[70] A képek tehát 1962. jún. 26-án készültek.

felirattal: Si Deus pro nobis, quis contra nos? Ezt már csak nagytóval lehet kibetűzni.

¶ De szó van a levelekben Dédette egykori grófnői szerepének teljes átalakulásáról is oly formán, hogy magabiztosan tud K. Margitnak írni a háztartási teendők teljes, segítség nélküli folyamatos ellátásáról (például vasalás), illetve utal az egykor főzni sem tudó hercegnő a konyhai tevékenységére, a család meleg étellel történő ellátásának stabilan elsajátított ismeretére:

„Én látom el a háztartást, kérem ne vessen velem együtt!! Én, aki soh'sem tudtam főzni, naponta kotyvasztok, de már beletanultam és itt sokszor félig kész dolgokat lehet venni. [...] Mára befejezem irományomat, mert főznöm is kell, stb. Ne haragudjon csúnya írásoméért, de mindig sietnem kell!”⁷¹

[71] Levélrészlet, 1964. dec. 10.

¶ Illetve a fentebb idézett levélben szól Bernadette az egykor ismertetőjegyeként mindenhová magával vitt fényképezőgéppel készített fényképalbumok fájó elvesztéséről, a fiatalkori személyes naplók eltűnéséről is.

*

¶ K. Margit hagyatékában a személyes dokumentumok és egy a leánya által megóvott süteményesfüzet mellett csupán öt levél maradt fent. Egy levél, amelyet a fővárosban tartózkodva az éppen a frontvonalban lévő településről 1944-ben a szüleitől a kapott, illetve Esterházy Dédette négy levele a két fényképpel. Más semmi. Gondosan eltette, hiszen e levelek a meg lehetőszen öntörvényű férjének és a három gyermek 1950-es évekbeli ellátásának nem kis gondjától teljesen eltérő világból érkeztek. Elsődlegesen nem a jelen svájci polgári élet volt érdekes a számára, hanem a hús évvel korábbról, ugyan közvetlenül a háborús megpróbáltatások előttről, ám még a főnemesi gazdagság teljességéből idézték meg Dédette sorai Margit múltja letűnt éveit, a hajadonként ott töltött idő minőségi másságának, mégiscsak az ötvenes évek rideg kispolgári

nem a jelen svájci polgári élet volt érdekes a számára, hanem a hús évvel korábbról, ugyan közvetlenül a háborús megpróbáltatások előttről, ám még a főnemesi gazdagság teljességéből idézték meg Dédette sorai Margit múltja letűnt éveit

más életre, más szerepre vágyott, amit szülőhelye kispolgári világa fiatal, leánykori elképzelései szerint a számára nyújtani tudott volna

nélkülözésétől radikálisan eltérő, a főúri csecsemők gondozása miatt komoly és reprezentatív státusát. Talán a családi legenda, amely szerint kiskereskedő férjét fiatalon először még kikoszarozta, ide vezethető vissza. Más életre, más szerepre vágyott, amit szülőhelye kispolgári világa fiatal, leánykori elképzelései szerint a számára nyújtani tudott volna. A levelek tehát a fővárosi főúri szolgálatának, a háború utáni életétől minőségben más társadalmi helyzetének emlékhelyévé váltak. A mindennapi életét e néhány levél természetesen nem befolyásolta. Az ötvenes években új szakmát tanult, calmettenővérré vált, amely munkakörben a nyugdíjazásáig a szülőhelyére mégiscsak visszatérve dolgozott. Azonban önbecsülésében a levelekből áradó elismerés és szeretetteli hang fontos szerepet játszott. A múltjára vonatkozó kötődési ponttá, reprezentációs formává váltak a küldemények, mivel megidéztek e lapok az egykori státus letűnt teljességét, a munkaadók finomságát, a szolgálatukban lévők életére nyitott érzékenységet (hiszen, amint az a levélből kitűnik, maga Esterházy Dédette kereste hosszú évekig Margitot). Nem kérdés és alternatíva nélküli, lényegében a kultúránkban elvárt gesztus, hogy ilyen küldeményeket csak eltenni, archiválni szabad.

¶ Végezetül van a számomra abban valami jóleső és egyben kaján öröm, hogy a levelek megtalálásával végérvényesen bizonyítást nyert, anyai nagymamám a szakmát az Esterházy/Széchenyi főúri csemetéken tanulta meg, majd csaknem harminc év múlva jöttem én, akit már így a legkisebb hiba nélkül gondozott...

Irodalom

Apponyi Albert: *Emlékirataim*. Pantheon-MTA, Budapest 1922

(Apponyi 1922)

Az Aszódi Ág. *Hitv. Ev. Petőfi Reálgimnázium Értesítője*. Aszód 1925, 12.

https://medit.lutheran.hu/files/ertesito_aszod_1924_1925.pdf

(Az aszódi ág, hitv. ev... 1925).

Bártfai Szabó László: *A sárvári-felsővidéki gróf Széchenyi család története*. III.

Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1926 (Bártfai Szabó 1926)

- Berényi László: *Esterházyak. Egy ezeréves család története*. II. Eszterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, Eszterháza 2014 (Berényi 2014)
- Böröczné Márffy Ella: *Semmi különös. Csak élttem...* Magánkiadás, Budapest 2010 (Böröczné 2010)
- Farkas Jenő: Emlékeim a rédei Esterházy-uradalomról 1926–1944 között. In: Márkusné Vörös Hajnalka (szerk.): *Az Esterházy család csesznieki ága*. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém 2013, 223–244. (Farkas 2013)
- Cieger András (sajt. rend.): *Levelek az Andrássy-házból*. General Press, Budapest 2007 (Cieger 2007)
- Csergő Melinda: Egy családi levélhagyaték a mindennapiság tükrében. In: Fenyvesi Kristóf (szerk.): *Átmenet és különbözőség*. Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság, Budapest 2012, 331–342. (Csergő 2012)
- Csillag Gábor: Greeting from Hungary. In: Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék, Budapest 2000, 83–95. (Csillag 2000)
- Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. Magyar Mezőgazdasági Kiadó Kft., Budapest 1990–1999. <http://www.macse.hu/gudenus/mfat/fam.aspx?id=8305>; <https://www.geni.com/people/Bernadette-Maria-Alexia-Angelika-Esterh%C3%A1zy/600000017862737038> (Gudenus 1990–1999)
- Gyáni Gábor: A mindennapi élet mint kutatási probléma. *Aetas*, 1997. 1. sz. 151–161. (Gyáni 1997)
- Uő: Emlékezés és oral history. In: Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Napvilág Kiadó, Budapest 2000 (Gyáni 2000)
- Hanák Péter: Magyarország társadalma a századfordulón. In: Hanák Péter (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. I. Akadémiai Kiadó, Budapest 1978, 408–515. (Hanák 1978)
- Uő: Népi levelek az első világháborúban. In: Hanák Péter: *A kert és a műhely*. Balassi, Budapest 1999, 157–198. (Hanák 1999)
- K. Horváth Zsolt: Az eltűnt emlékezet nyomában. *Aetas*, 1999. 3. sz. 132–141. (K. Horváth 1999)
- Károlyi Mihály: *Hit, illúziók nélkül*. Európa Kiadó, Budapest 2013 (Károlyi 2013)
- Károlyi Mihályné: *Együtt a forradalomban*. Európa Kiadó, Budapest 1967 (Károlyiné 1967)

- Gr. Károlyi Széchenyi Ilona: *Kileng az inga*. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest 2005 (Károlyi Széchenyi 2005)
- Keményfi Róbert: Arisztokraták, kispolgárok, parasztok és egyöntetű sűteményeik. In: Papp Klára–Püski Levente–Novák Ádám (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézet, Debrecen 2019, 393–421. (Keményfi 2019)
- Uő: Táplálkozáskultúra, írásbeliség, emlékezet. *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 1–2. sz. 129–165. (Keményfi 2014a)
- Uő: Egy magyar gazdasszony ételrecept-gyűjteménye. *Néprajzi Látóhatár*, 2014. 3–4. sz. 5–31. (Keményfi 2014b)
- Keszeg Vilmos: *A történetmondás antropológiája*. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár 2011 (Keszeg 2011a)
- Uő: Gasztronómia és emlékezet. *Erdélyi Múzeum* 73. 187. (Keszeg 2011b)
- Uő: *Alfabetizáció. Írásszokások, populáris írásbeliség*. KJNT–BBTE, Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár 2008 (Keszeg 2008)
- Uő: Az írás szerepe egy asszony életében. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Specialisták. Életpályák és élettörténetek*. Scientia Kiadó, Kolozsvár 2006, 583–663. (Keszeg 2006)
- Uő: *Kelt levelem...*: Györffy István Néprajzi Egyesület, Debrecen 1996 (Keszeg 1996)
- Kollega Tarsoly István (főszerk.): *Magyarország a XX. században I.* Babits Kiadó, Szekszárd 1996–2000 (Kollega Tarsoly 1996–2000)
- Kuylenstierna-Andrássy Stella: *Ég a puszta*. Corvina Kiadó, Budapest 2015 (Kuylenstierna-Andrássy 2015)
- Losonczi Ágnes: *Az életmód az időben, a tárgyakban és az értékekben*. Gondolat Kiadó, Budapest 1977 (Losonczi 1977)
- L. Nagy Zsuzsa: *A haszonból élő kispolgár*. DUP, Debrecen 1997 (L. Nagy 1997)
- Uő: *Iparosok, kereskedők és kispolgárok a két világháború közötti Magyarországon*. MTA TTI, Budapest 1991 (L. Nagy 1991)
- Lütgenau, Stefan August (szerk.): *Esterházy Pál 1901–1989*. Balassi Kiadó, Budapest 2005 (Lütgenau 2005)
- Molden, Hanna: *Griff és rózsza*. Széchenyi Nyomda Kft., Budapest 1999 (Molden 1999)
- Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között. *Aetas*, 1999. 3. sz. 142–157. (Nora 1999)
- Odescalchi Eugénie: *Egy hercegnő emlékezik*. Gondolat Kiadó, Budapest 1987 (Odescalchi 1987)

- Paládi-Kovács Attila: Kispolgárság. In: Paládi-Kovács Attila (főszerk.): *Magyar néprajz VIII. Társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest 2000, 309–362. (Paládi-Kovács 2000)
- Petercsák Tivadar: *A képes levelezőlap története*. Herman Ottó Múzeum–Dobó István Vármúzeum, Miskolc 1994 (Petercsák 1994)
- Podhorányi Zsolt: *Mesélő felvidéki kastélyok*. Szobek, Göd 2014 (Podhorányi 2014)
- Podmaniczky Frigyes: *Egy régi gavallér emlékei*. Helikon Kiadó, Budapest 1984 (Podmaniczky 1984)
- Pulszky Ferenc: *Életem és korom I.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest 1958 (Pulszky 1958)
- Reöthy Ferenc: *Kőröshegy*. Kőröshegy Község Elöljárósága, Kőröshegy 1990 (Reöthy 1990)
- Rébay Magdolna (szerk.): „...szelíd, de szigorú és egyben nagyon igazságos bánásmódban...” arisztokraták nevelése-oktatása Magyarországon a XIX–XX. században. Belvedere Meridionale, Szeged 2017 (Rébay 2017)
- Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon*. Vince Kiadó, Budapest 2007 (Sisa 2007)
- Uő: A szolga és a gyermek a kastély társadalmában (1840–1914) *Korunk*, 2005. dec. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00108/2005honap12cikk1183.htm> (Sisa 2005)
- Széchenyi Zsigmond: *Ünnepnapok: egy magyar vadász hitvallása*. Szépirodalmi Kiadó, Budapest 1963, A kastélyról: <http://www.kastelyok.com/adatlap.php?details=1012> (Széchenyi 1963)
- Szokol Réka: Kispolgárok. Fogalomtörténeti vázlat. *Múltunk*, 56. sz. 2011. 2. sz. 104–128. (Szokol 2011)
- Tímár Lajos: *Vidéki városalakók*. Magvető Kiadó, Budapest 1993 (Tímár 1993)
- Tóth Zoltán: Schiszler Károly kádármester Szekszárdon. *Agrártörténeti Szemle*, 19. sz. 1977. 1–2. sz. 199–218. (Tóth 1977)
- V. Fodor Zsuzsanna: „Isten áldja a tisztas ipart”. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém 1989 (V. Fodor 1989)
- Varga Kálmán: Esterházy hercegek a 20. században. *Rubicon*, 2014. 12. sz. 65. (Varga 2014)
- Zsidai Réka: *Egy dunántúli főnemesi udvartartás a 18–19. század fordulóján: Festetics György belső rendtartása*. <https://ntf.hu/index.php/2017/06/09/egy-dunantuli-fonemesi-udvartartas-a-18-19-szazad-fordulojan-festetics-gyorgy-belső-rendtartasa/> (Zsidai 2017)
- Zsoldos Ildikó: *A szatmári Vécseyek a 19–20. században*. Bessenyei Könyvkiadó, Nyíregyháza 2011 (Zsoldos 2011)

Rupprecht Mihály (1829–1904): Másolat Esterházy Miklós 1625-ös portréjáról (1870)